

УДК 378.637:373.3.011.31:37.03:17.026.3

ОВОЛОДІННЯ КАТАРСИЧНОЮ ПЕДАГОГІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ЯК УМОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Галина Горбуліч, Ірина Павленко

*Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Оборонна, 2, 91011 Луганськ, Україна*

Розглянуто специфіку підготовки вчителів початкових класів та роль катарсичної педагогічної діяльності у професійному становленні майбутніх учителів. Проаналізовано зміст різних видів катарсичної діяльності та наведено творчі завдання з опанування катарсичною педагогічною діяльністю в навчально-виховному процесі університету.

Ключові слова: катарсична педагогічна діяльність, майбутні учителі початкових класів, мистецтво.

Специфіка підготовки вчителя початкових класів зумовлена соціальним замовленням держави, що висвітлено у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті та Державному стандарті початкової освіти. Посилення культурологічної спрямованості освіти в сучасній ситуації розвитку, зазначає академік О. Савченко, передбачає насамперед оновлення змісту на засадах його гуманітаризації, цілеспрямованого використання надбань національної культури. Це потребує розуміння процесу загальноосвітньої підготовки як такого, в якому цілі навчання поєднуються з виховними, що має на меті виявлення і розвиток творчих здібностей усіх дітей [6, с. 34].

Катарсичну педагогічну технологію, що є одним з напрямів гуманістичної традиції в освіті, досліджує І. Карпенко. Автор вважає, що правильно організоване виховання завжди катарсичне, а саме “духовний катарсис є мірилом вищої “ефективності”, “правильності” педагогічного процесу і метою самого виховання людини” [4; 5, с. 188]. Духовний катарсис особистості, акцентує вчений, становить найважливіше “надзавдання” в педагогічному процесі, що є аналогічним до цільових творчих установок художників, композиторів, письменників. Тому процес формування всебічно і гармонійно розвиненої людини можливий за умови реалізації у навчально-виховному процесі ефекту духовного очищення, ускладнення і піднесення особистості. Узагальнюючи педагогічний досвід культурно-історичних епох, І. Карпенко зауважує, що, з одного боку, гуманістичні педагогічні системи,

що існують, спрямовані на духовний катарсис особистості, з іншого, саме здатність до катарсичної трансформації людини є мірилом її наукової й культурної “зрілості”.

Отже, людинотворчий і культуротворчий потенціал виховної системи збігається з реалізацією нею функції духовного катарсису. Саме тому, вважає вчений, кризу вітчизняної системи освіти слід пов’язувати із зникненням з неї суб’єктивно-особистісного ставлення до дитини і знання про світ, тобто катарсичного змісту в навчально-виховному процесі [5, с. 188–189].

Різні аспекти проблеми моделювання навчально-виховного процесу вищого навчального закладу та школи на основі закономірностей мистецтва розкрито у працях О. Арсеньєва, В. Дряпіки, І. Зязюна, Э. Ільїна, І. Карпенка, Л. Масол, Н. Миропольської, О. Ростовського, О. Рудницької, В. Сухомлинського, А. Фурмана, Т. Цвелих. Слід також відзначити наукові пошуки з проблеми формування духовної культури молоді засобами мистецтва, що ведуться під керівництвом Г. Шевченко. Однак проблема впровадження катарсичної педагогічної технології в практику вищої та середньої школи є сьогодні практично нерозробленою. Розглянуто проблему оволодіння катарсичною педагогічною діяльністю, що впливає на якість професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів. Відповідно до мети ми, по-перше, проаналізуємо специфіку підготовки майбутніх учителів, по-друге, схарактеризуємо сутність і зміст катарсичної педагогічної діяльності і, по-третє, презентуємо творчі завдання, що спрямовані на опанування названою діяльністю.

Проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів, питання його професійної компетентності та людських рис досліджували Я. Коменський, К. Ушинський, Я. Корчак, В. Сухомлинський, Л. Виготський, Ш. Амонашвілі, О. Савченко, І. Підласий, Д. Ельконін, В. Давидов, В. Сластьонін, О. Абдуліна, І. Богданова, Н. Кічук, А. Линенко, Л. Петухова та ін. Специфіка діяльності вчителя початкових класів полягає в тому, що сфера його контактів з дітьми та батьками, професійні функції, які він виконує, значно ширші, ніж у вчителів-предметників. Мета діяльності вчителя початкових класів – розвиток особистості дитини засобами навчальних предметів.

Мистецтво як засіб передачі морального досвіду народу й усього людства, як джерело дитячої творчості і засіб спілкування, акцентує О. Савченко, має виняткове значення у загальнокультурному розвитку дитини. Саме мистецтво, на наш погляд, може найкраще вплинути на один з чотирьох основних елементів змісту освіти, що формує “досвід емоційно-вольового, морального, естетичного ставлення людини до навколишньої дійсності, вміння користуватися системою цінностей суспільства” [6, с. 45–49]. Інтеграція мистецтва у навчально-виховний процес початкової школи може

створити додаткові умови для реалізації такого тактичного принципу його гуманізації, як створення позитивного естетичного фону учіння й атмосфери емоційно-почуттєвого піднесення й успіху (І.Зязюн) [3].

Ідея інтеграції шкільного навчання та його технологія за своєю сутністю наближується до механізму мистецтва, тобто здатності здійснювати цілісний духовний вплив на особистість за посередництвом художнього образу. У дидактиці, наприклад, виникає поняття художнього образу уроку. Він створюється для засвоєння молодшими школярами системотвірного поняття або певного явища і вимагає інтеграції змісту різних предметів й залучення учнів у різноманітні види діяльності [6, с. 261].

Художній образ, що відтворюється на уроці (або його частині), повинен мати суттєві ознаки катарсичного об'єкта, тобто моделювати закономірності мистецтва, створюючи цілісний духовний вплив на особистість молодшого школяра. Імовірно, створення художнього образу інтегрованого уроку як катарсичного об'єкта, що підпорядковується закономірностям мистецтва, наближає навчально-виховний процес до мистецької дії, а діяльність викладача до художньої діяльності.

Отже, процес оволодіння катарсичною педагогічною діяльністю майбутніх учителів має базуватись на природному навчально-виховному процесі, але вимагає інтеграції елементів знань з різних курсів. Системотвірне поняття, що поєднуватиме знання з різних дисциплін та забезпечуватиме цілісність і наступність цього процесу, – це поняття художнього образу уроку як катарсичного об'єкта. Відповідно до завдань сприйняття, пізнання (логічний і ціннісний аналіз), відтворення та самостійного створення катарсичного об'єкта майбутні вчителі поступово засвоюють у навчально-виховному процесі досвід різноманітної катарсичної діяльності.

Поняття катарсичної діяльності становить основу катарсичної педагогічної технології. Змістом катарсичної діяльності є інтенсивна, цілісна трансформація духовно-практичних основ особистості, піднесення її до соціально значущих, загальнолюдських і національних цінностей та ідеалів. Детальна характеристика катарсичної діяльності наведена у попередніх статтях [2]. Нагадаємо, що ознаки катарсичної діяльності студентів зумовлюють її організаційні принципи: цілісності, діалогічності, особистісної орієнтації, креативності, етичності та професійної орієнтації. Відповідно до названих принципів повинна будуватися і навчально-виховна робота з майбутніми вчителями, спрямована на опанування різних видів катарсичної діяльності.

Майбутні вчителі мають опанувати п'ять видів катарсичної діяльності: сприйняття (безпосереднє емоційно-ціннісне переживання змісту художніх об'єктів і явищ); пізнання (логічний і ціннісний аналіз) досвіду і результатів

катарсичної діяльності; презентація досвіду і результатів катарсичної діяльності іншим особам; організація репродуктивної катарсичної діяльності; катарсична педагогічна творчість [1].

Об'єктом педагогічного моделювання у процесі опанування студентами катарсичної діяльності є система завдань, що забезпечує поетапне оволодіння різними видами діяльності. Ці завдання передбачають вдосконалення змісту, форм і методів роботи майбутніх учителів у навчально-виховному процесі й під час педагогічної практики.

Перший вид катарсичної діяльності – сприйняття (безпосереднє емоційно-ціннісне переживання змісту художніх об'єктів і явищ) спрямований на розкриття і збагачення почуттів студентів, розуміння особливостей художнього вираження в різних видах мистецтва. Для розвитку катарсичного сприйняття перед майбутніми вчителями поставили таке завдання: знайти в музиці й літературі схожі прийоми вираження художнього змісту, які сприятимуть осмисленню асоціативних зв'язків між видами мистецтва на рівні взаємного „перекладання” їхніх мовних засобів. Наприклад, можна здійснити порівняльний аналіз близьких за тематикою творів В. Сухомлинського “Як дзвенять сніжинки” і К. Бальмонта “Сніжинка”. Подібне завдання може бути ускладнене вимогою зробити порівняльний аналіз емоційного настрою цієї пари літературних творів, а також добору музичних творів, що адекватно відображають настрій творів.

Художні паралелі між творами різних видів мистецтва можна проводити, спираючись на принципи тотожності (виявлення подібності, споріднення між художніми творами) і суміжності (образно-емоційне взаємне доповнення) (Л. Золотарьова). Наприклад, студенти є одностайними в проведенні художніх паралелей між віршем “Сніжинка” і п'єсою з циклу “Пори року” – “Грудень”, зазначають, що мелодія цієї п'єси так само вигадливо кружляє в ритмі вальсу, як і сніжинка, що падає.

Наступним завданням може бути аналіз твору образотворчого мистецтва. Аналіз картини як художнього твору, свідчить практика, викликає значні ускладнення у студентів, тому викладачеві необхідно створити алгоритм опису картини, який допомагає майбутнім учителям краще “роздивитись” та зрозуміти особливості створення катарсичного об'єкта в образотворчому мистецтві, що сприяє опануванню першого виду катарсичної діяльності.

Акцентуємо на тому, що для майбутнього вчителя важливе уміння представити твір мистецтва так, щоб зацікавити школярів. Саме тому результатом пункту алгоритму має бути складання художньої розповіді, орієнтованої на сприйняття дітьми молодшого шкільного віку.

Для розвитку такого виду діяльності, як пізнання (логічний і ціннісний аналіз) досвіду й результатів катарсичної діяльності, перед майбутніми

вчителями були поставлені складніші завдання художнього аналізу катарсичних об'єктів [2]. Як наступну серію завдань можна рекомендувати проаналізувати й порівняти модули-домінанти двох художніх творів, наприклад, оповідання В. Сухомлинського “Хлопчик і дзвіночки конвалій” і вірша Б. Пастернака “Конвалія”. Порівняльний аналіз вірша Б. Пастернака й оповідання В. Сухомлинського, об'єднаних одним художнім образом (конвалією), є складнішим, тому що ці твори належать до різних літературних жанрів, мають різні домінанти та вимагають навички логічного й ціннісного аналізу катарсичного об'єкта.

Для створення музичних паралелей до літературних образів майбутнім учителям можна запропонувати музичні твори, що не мають образних зв'язків з літературними. З огляду на це для налагодження паралелей за принципом суміжності (образно-емоційне взаємне доповнення) необхідно багаторазово прослухати й обговорити музичні твори, визначити їхній характер і настрій, а потім порівняти модули художніх творів.

Подальша серія завдань має бути присвячена розвитку в майбутніх учителів уміння аналізувати основні елементи форми художнього твору. Зокрема, у музичних творах – це завдання визначити одно-, дво- чи тричастинність, а в літературних та образотворчих – структуру цілісного художнього образу.

Такий вид діяльності, як презентація досвіду й результатів катарсичної діяльності іншим особам, спирається на досвід сприйняття змісту катарсичних об'єктів і явищ різних видів мистецтва. Наприклад, на уроці читання в 4(3)-му класі (підручник за ред. І. Гудзик) відповідно до шкільної програми запропоновано для розгляду картину Ф. Красицького “Гість із Запоріжжя”. Для того, щоб навчити дітей “вдивлятися” в картину, майбутній учитель, на наш погляд, повинен не тільки сам сприйняти твір як катарсичний об'єкт, але і яскраво, образно подати цю картину школярам, тобто побудувати розповідь про твір мистецтва. Автори оповідань мають також дібрати музичні твори, що забезпечують естетичне сприйняття картини й адекватно відображають її настрій.

Як один із видів передачі досвіду й результатів катарсичної діяльності можна використовувати пошук художніх паралелей між творами музики, живопису й літератури. Отже, серія завдань що впливає з презентації досвіду і результатів катарсичної діяльності іншим особам, має бути спеціально присвячена побудові художніх паралелей (за принципами тотожності, суміжності) між різними творами мистецтва з обов'язковою аотацією “емоційної партитури” і композиційного плану кожного твору.

Наступні завдання були присвячені організації репродуктивної катарсичної діяльності. Цей вид катарсичної діяльності передбачає відтворення структури цілісного художнього образу твору із залученням

виражальних засобів різних видів мистецтва, тому допомагає відчутти своєрідність художніх образів, визначитися в жанрових уподобаннях, а також усвідомити власне ставлення до мистецтва.

Для розвитку вміння організації репродуктивної катарсичної діяльності пропонуємо складніше завдання – “інструментування” художнього твору. Таке завдання передбачає відтворення майбутніми вчителями художньої події (організація репродуктивної катарсичної діяльності) і спирається на послідовне комплексне використання чотирьох видів катарсичної діяльності. “Інструментування” також сприяє розвитку уміння синтезувати виражальні засоби різних видів мистецтва для створення цілісного художнього образу педагогічних об’єктів і явищ. Воно збільшує емоційну насиченість процесу сприйняття творів літератури і, відповідно, сприйняття навколишнього світу, що розвиває дитяче мислення.

Художньо-педагогічна творчість синтезує послідовне використання п’яти видів катарсичної діяльності, що знаходить своє вираження в навичці естетичного оцінення мистецького твору, вмінні схарактеризувати творчість композитора, виконавця, художника, письменника в культурному контексті епохи, створенні цілісних художніх об’єктів (катарсичних занять), а також використанні різних видів художньої катарсичної діяльності в навчально-виховному процесі.

Художньо-педагогічна творчість майбутніх учителів передбачає створення катарсичних об’єктів, до структури яких органічно введені твори мистецтва. Подібні катарсичні об’єкти, на наш погляд, можуть становити собою різновид музично-літературної композиції, що вибудовується на матеріалі високомистецьких творів і є творчою практикою для студентів.

Перед майбутніми вчителями початкових класів можна поставити складне завдання створення на уроці такого художнього катарсичного педагогічного об’єкта, що гармонійно поєднає авторський літературний образ з музичним і орієнтується на особливості сприйняття дітей молодшого шкільного віку.

Наступна серія завдань, що передбачає комплексне використання п’яти видів катарсичної діяльності, полягає в самостійному пошуку майбутніми вчителями художніх паралелей між творами різних видів мистецтва, запропонованими для вивчення в молодших класах. Найбільш цікавим, на наш погляд, може бути створення художніх паралелей між такими творами: картиною О. Саврасова “Граки прилетіли”, оповіданням Дніпрової Чайки “Шпаки”, п’єсами П. Чайковського “Пісня жайворонка” (березень) і “Пролісок” (квітень). Усі художні твори, як видно з першого погляду, об’єднані однією темою – початком весни. Унікальні особливості кожного виду мистецтва, що потенційно розкривають різні сторони змісту однієї і тієї ж теми, майбутні вчителі мають проаналізувати в обраних художніх об’єктах.

Як наступну серію завдань завершального етапу формування музичних інтересів перед майбутніми вчителями має бути поставлено завдання створити катарсичний об'єкт як частину уроку. Студенти повинні створити власний катарсичний об'єкт на задану тему уроку за шкільною програмою.

Творча діяльність із створення катарсичного об'єкта впливає на особистість майбутнього вчителя, розширюючи “контекст” особистісних можливостей, перетворюючи його внутрішній світ.

Отже, сучасний учитель початкових класів має бути гуманістично орієнтованим вихователем, який поряд з професійними вміннями може розкривати творчий потенціал молодших школярів, сприяти його формуванню. Ймовірно, що у навчально-виховному процесі необхідно створювати умови для оволодіння майбутніми вчителями різними видами катарсичної педагогічної діяльності, тому що “моделювання ефекту духовного катарсису неможливе без організації уроку як художньо-педагогічного цілого, як аналогу твору мистецтва” [5, с.191]. Роль мистецтва у процесі реформування змісту сучасної початкової освіти, його гуманітаризації суттєво підвищується, мистецтво виявляється як важливий компонент у змісті різних навчальних предметів. Вірогідно, що мистецтво як катарсичний об'єкт може і повинне стати засобом формування духовної сфери особистості, тому подальшого дослідження заслуговують конкретні мистецькі педагогічні технології.

-
1. *Горбуліч Г. В.* Формування музичних інтересів майбутніх учителів початкових класів: Автореф. дис.... канд.. пед. наук: 13.00.04. Луганськ, 2004.
  2. *Горбуліч Г., Назаренко Н.* Катарсична педагогічна технологія як підґрунтя процесу формування музичних інтересів майбутніх учителів // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. пед. 2006. Вип. 21. Ч. 2. С. 232–239.
  3. *Зязюн І. А.* Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу // Рідна школа. 2000. № 8. С. 8–13.
  4. *Карпенко І. М.* Катарсис как методологическая основа формирования духовной культуры личности // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. 2001. № 9. С. 85–91.
  5. *Карпенко І. М.* Катарсисна основа виховання духовної культури особистості // Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва: Монографія / Г. П. Шевченко, О. С. Белих та ін. Луганськ, 2006. С. 184–205.
  6. *Савченко О. Я.* Дидактика початкової школи: Підруч. для студ. пед. ф-тів. К., 1999.

**CATHARSIS PEDAGOGICAL ACTIVITY MASTERING AS THE
CONDITION OF PROSPECTIVE PRIMARY SCHOOL TEACHERS'
PROFESSIONAL TRAINING**

Halyna Horbulich, Iryna Pavlenko

*Taras Shevchenko National University of Luhans'k
Oboronna Str., 2, UA-91011 Luhans'k, Ukraine*

The article examines the issue of prospective primary school teachers' training and the role of catharsis pedagogical activity in the professional mastery of the teacher. The author analyses the content of the catharsis activity variety and presents some creative assignments for catharsis pedagogic activity mastering during the university education process.

Key words: catharsis pedagogical activity, prospective primary school teacher, art.

**ОВЛАДЕНИЕ КАТАРСИЧЕСКОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ КАК УСЛОВИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ**

Галина Горбулич, Ирина Павленко

*Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко
ул. Оборонная, 2, 91011 Луганск, Украина*

Рассмотрена специфика подготовки учителей начальных классов и роль катарсической педагогической деятельности в профессиональном становлении будущих учителей. Проанализировано содержание разных видов катарсической деятельности и приведены творческие задания по овладению катарсической педагогической деятельностью в учебно-воспитательном процессе университета.

Ключевые слова: катарсическая педагогическая деятельность, учителя начальных классов, искусство.

Стаття надійшла до редколегії 11.06.2008

Прийнята до друку 09.10.2008